

Pompeu Fabra i Frañsez Kervella: dos científics, dos lingüistes

IMMACULADA FÀBREGAS I ALEGRET
Maître de Conférences
Universitat de la Bretanya Sud

L'objectiu d'aquest treball és posar en paral·lel Pompeu Fabra i Frañsez Kervella. Tots dos representen dues llengües: el català i el bretó, respectivament, dues llengües amb molts trets en comú però alhora molt diferents. Començarem evocant els grans trets de la codificació de la llengua bretona, la qual cosa ens permetrà situar la figura de Frañsez Kervella i, a l'últim, procedirem a una comparació entre Frañsez Kervella i Pompeu Fabra.

La Bretanya es divideix en dues parts: la bretonant (o britoparlant), o sigui de llengua bretona, i el país galló¹ o de llengua romànica. La frontera lingüística que separa aquestes dues zones no sempre ha estat la mateixa: al segle IX,² la zona bretonant s'endinsava quasi fins a Rennes. Però progressivament, aquesta frontera bretonant anà reculant cap a l'oest, tot i que, des del segle XIX fins als nostres dies, no ha canviat. Malgrat el desplaçament d'aquesta frontera, la divisió sempre ha estat vertical i ha donat lloc a la distinció entre la Bretanya occidental (o Baixa Bretanya) i la Bretanya oriental (o Alta Bretanya). Destaquem que al llarg de l'edat mitjana, el llatí era la *lingua franca* entre les dues zones lingüístiques.

Pel que fa a la Bretanya de llengua bretona, actualment existeixen quatre varietats dialectals que corresponen als quatre antics bisbats: 1) cornuallès (fr. *cornouaillais*; br. *kerneveg*), 2) lleonès (fr. *léonard*; br. *leoneg*), 3) tregorès (fr. *trégorrois*; br. *tregerieg*), 4) vanetès (fr. *vannetais*; br. *gwenedeg*). Cal assenyalar que entre aquestes varietats, podem distingir dos grups: el grup KLT, constituït per les tres primeres varietats a les quals corresponen les tres majúscules, que es diferen-

1. Hem optat per catalanitzar el mot *gallo* que s'usa en francès.

2. Al segle IX, Bretanya fou declarada i independent i és curiós observar que el territori que constituïa en aquella època la Bretanya correspon a l'actual de Bretanya, incloent-hi el departament de Loira Atlàntic.

cia del vanetès. Tot i que es tracti de dialectes constitutius i no derivatius, les diferències entre aquests dos grups es redueixen a aspectes de tipus fonètic. D'una banda, el grup KLT coneix un accent d'intensitat a la penúltima síl·laba, mentre que el vanetès situa un accent de llargada a l'última síl·laba. D'altra banda, en la varietat vanetesesa, els sons /k/ i /g/ tenen tendència a palatalitzar-se.

En relació amb la codificació de la llengua bretona, us exposem a continuació els moments clau. El primer diccionari bretó és de 1464³ i es tracta del *Catholicon* bretó-francès-llatí.⁴ Fou redactat a la ciutat de Tréguier per Jehan Lagadec amb la intenció d'ajudar els clergues bretons a dominar el llatí. Les entrades i els exemples són doncs en bretó, mentre que les definicions, en francès i llatí. També dels anys 1460 data la primera gramàtica escrita en bretó i s'intitula *Denouet*. De fet, també fou concebuda com una eina per dominar el llatí. És per això que el text apareix en bretó però els exemples, en llatí. Al capdavall, es tracta d'una gramàtica del llatí escrita en bretó.

La primera gramàtica veritablement bretona fou redactada l'any 1659 pel jesuïta Julien Maunoir, el qual, en arribar a Kemper, hagué d'aprendre el bretó. Per tal d'ajudar els seus confreres que desconeixien el bretó, escriví el *Sacré Collège de Jésus* que constituïa un manual dividit en tres parts: la primera corresponia a un conjunt de comentaris per esdevenir un bon missioner, la segona era una gramàtica de la llengua bretona, i la tercera, un diccionari. A la part dedicada a la gramàtica, tractà qüestions morfosintàctiques i ortogràfiques. Per facilitar-ne la lectura, trobem, per primera vegada, una transcripció de les mutacions consonàntiques a la llengua escrita, com també la distinció entre el so /x/, ortografiat *c'h*, i el so /Ø/, ortografiat *ch*. Aquesta distinció denotà la primera voluntat de reflectir la diferenciació dialectal del bretó.

Al segle XVIII, tenim una colla de treballs lexicogràfics realitzats per clergues. L'any 1716, el benedictí Dom Louis Le Pelletier, originari de Le Mans, redactà un *Dictionnaire étymologique de la langue bretonne*. L'any 1723, fou editat el *Dictionnaire breton-françois du diocèse de Vannes*, de Pierre de Châlons, rector de Sarzeau. També comptem amb el *Dictionnaire françois-celtique ou françois-breton*, (1732) del caputxí Grégoire de Rostrenen, així com amb una gramàtica del mateix autor.

A començaments del segle XIX, amb l'arribada del Romanticisme europeu, a Bretanya es produí el naixement del que s'anomena *moviment bretó*. Aquest moviment que reflecteix la presa de consciència cultural, històrica, literària i lingüística ha conegut diverses etapes, i cada etapa rep el nom de *emsav*, que significa

3. En definitiva, també acaba sent el primer diccionari francès. Caldrà esperar l'any 1539, per a l'aparició del diccionari francès d'Estienne.

4. Se n'han conservat dos exemplars que daten de 1499, a Kemper i a la Bibliothèque Nationale de París.

‘alçament’, ‘reivindicació’, ‘renaixença’, ‘impuls’. El primer *emsav* aparegué a principis del segle XIX i acabà amb la Primera Guerra Mundial (1914-1918). El segon *emsav* tingué lloc entre les dues guerres, el tercer correspon al període marcat per l’acabament de la segona gran guerra (1939-1945), i el quart, als anys seixanta fins als nostres dies.

El primer *emsav* es produí en un context romàntic marcat per la reivindicació lingüística, en el qual destacà un personatge clau per a la fixació ortogràfica del bretó: es deia Jean-François Le Gonidec. A més de les seves ocupacions com a empleat en l’administració i, més tard, com a corredor d’assegurances, es dedicà a tasques gramaticals i lexicogràfiques que li valgueren el sobrenom de *Tad ar Yezh* (‘Pare de la Llengua’). L’any 1807, publicà la *Grammaire celto-bretonne*. Aquesta obra és considerada com la segona més important, cronològicament parlant, després de la del jesuïta Maunoir de 1659. El que més ressalta de la seva gramàtica és la descripció del sistema sintàctic en bretó.

Le Gonidec també fou autor de dos diccionaris: El *Dictionnaire celto-breton ou breton-français*, que fou publicat a Angulema l’any 1821, i el *Dictionnaire français-breton*, publicat l’any 1837, un any abans de morir. A través d’aquests dos diccionaris, Le Gonidec estableix el fonament de l’ortografia moderna de la llengua bretona tot integrant a aquesta llengua un valor fix a cada grafema. Altrament dit, fixà l’ortografia en funció dels fonemes. A tall d’exemple, suprimí els grafemes *c* i *q* del francès i els substituï pel grafema *k* per tal de reflectir el fonema oclusiu velar sord [k]. La seva proposta ortogràfica es basà en les tres varietats més properes, representades per la sigla KLT, deixant de banda la de Gwened. La seva reforma ortogràfica fou immediatament considerada com una referència de correcció, i tant és així, que els dos diccionaris foren reeditats com a obres pòstumes. El model sintàctic i ortogràfic de Le Gonidec, l’aplicà ell mateix a la seva traducció del Nou Testament en bretó, *Testameant Nevez*, de 1827. Paral·lelament, el seu model ortogràfic fou adoptat per representants d’aquell moviment de renaixença cultural i literària, per exemple l’erudit i recopilador⁵ bretó anomenat Théodore Hersart de La Villemarqué (Quimperlé, 1815-1895).

Acabada la Primera Guerra Mundial, entrem al segon *emsav* del moviment bretó que tingué vida entre les dues guerres. Aparegué una nova generació que s’implicà sobretot en la reivindicació de tipus lingüístic. Un dels màxims representants fou el poeta Roparz Hemon, pseudònim de Louis-Paul Némó. Segons ell, «no hi ha renaixença nacional sense una renaixença lingüística». És per això que, l’any 1925, fundà la revista literària en llengua bretona que duia per nom *Gwalarn*, que significa ‘nord-oest’. Aquesta revista tenia com a objectiu la difusió

5. La Villemarqué fou autor del *Barzaz Breiz*, antologia poètica de Bretanya, publicada l’any 1937, i que conté cinquanta-quatre cants de tradició popular oral de la Baixa Bretanya.

tant de la literatura celta com també estrangera a través de traduccions en bretó. En aquesta hi intervingueren escriptors, traductors, crítics literaris i lingüistes, entre els quals destacà el que aquí ens ocupa: Frañsez Kervella. Ara és doncs el moment de referir-nos a ell.

El 31 de gener de 1913, any de l'aparició de les *Normes ortogràfiques* de Fabra, naixia, en un poblet del *finis terrae* de Bretanya,⁶ Frañsez Kervella.⁷ Fill d'una família pobra d'artesans rurals, on només es parlava bretó. El bretó fou la seva llengua materna, llengua que no abandonà al llarg de la seva vida. El bretó seria doncs la llengua de la seva infància i alhora del seu esperit creatiu.

El pare de Frañsez Kervella morí durant la Primera Guerra Mundial, en concret l'any 1917 quan ell només tenia quatre anys. Havent acabat els anys d'ensenyament primari que cursà al seu poble, com a orfe de guerra, aconseguí l'any 1925 una beca com a «Pupille de Nation»,⁸ la qual cosa li permeté fer estudis secundaris al Liceu de Brest. Allà tingué com a professor d'anglès un dels poetes bretons més representatius del període d'entreguerres, i que acabem de citar: Roparz Hemon.

Als divuit anys (any 1931), obtingué el batxillerat superior i tornà a rebre una beca per començar els estudis a la Facultat de Ciències de Rennes. Allà obtingué una llicenciatura de ciències naturals i hi exercí durant uns quants mesos com a investigador en geologia. L'any 1937 marxà a Gabon per treballar-hi com a geòleg petroler. Tanmateix, al cap d'un any i mig, hagué d'abandonar la seva activitat professional, ja que l'exèrcit el cridà per tal de realitzar el servei militar. Fou destinat a la ciutat bretona de Gwened, i en concret al cos d'artilleria. Però al cap de set mesos, i ja érem a l'any 1939, es declarà la guerra a França,⁹ de tal manera que, per raons polítiques i bèl·liques, fou desmobilitzat i es veié obligat a abandonar el país i optà per residir a Alemanya on exercí com a professor. Aquell mateix any, en concret el 20 d'octubre de 1939, la seva biblioteca fou saquejada a causa del decret que anunciava la dissolució del Partit Nacional Bretó, al qual havia participat.

Aquests darrers esdeveniments el marcaren d'una manera molt especial, ja que el privaren d'exercir la seva vocació professional com a geòleg. Es trobà, doncs, en una situació d'inacció forçada i, alhora, d'allunyament respecte a la seva

6. Va néixer a Dirinon, que es troba a la zona nord-oest de la Cornualla bretona.

7. A l'estat civil, apareix com a François-Marie Kervella.

8. Era el nom que es donava als orfes de guerra, que comptaven amb la protecció de l'Estat.

9. L'any 1939, França s'oposà a la invasió de Polònia per part d'Alemanya i declarà la guerra a Hitler. Els alemanys, però, invadiren París i davant d'aquella situació, el 18 de juny de 1940, De Gaulle féu una crida als francesos per continuar la lluita. La meitat nord de França fou ocupada i, per tant, obligada a col·laborar amb el govern de Hitler. Però els francesos organitzaren la Resistència i prepararen el *desembarcament* que tingué lloc a les platges de Normandia i a Provença l'any 1944. Tot seguit, els aliats alliberaren França i, el 8 de maig de 1945, Alemanya capitulà.

pàtria. Aquests dos factors, inacció forçada i allunyament, l'empenyeren a dedicar-se a una altra tasca: l'estudi de la seva llengua i, en particular, de la gramàtica. És així com, en plena Guerra Mundial, Frañsez Kervella, que aleshores tenia entre vint-i-vuit i trenta-un anys, es decidí a redactar una gramàtica de la llengua bretona: *Yezhadour Bras ar Brezhoneg*. Durant aquell mateix període, o sigui entre 1941 i 1944, també col·laborà activament a la revista *Gwalarn* com a escriptor.

La seva gramàtica, publicada després de la guerra, l'any 1947, fou la primera de tenir en compte les quatre varietats de la llengua bretona: KLTG. Contràriament als treballs gramaticals i lexicogràfics de Le Gonidec, Kervella redactà una gramàtica «unificada». De fet, sota el govern de Vichy, aparegué el decret Carcopino (31 de març de 1941) que autoritzava la utilització del bretó a les escoles, a raó d'una hora i mitja per setmana. Per tant, calia una gramàtica i una ortografia vàlida per a tots els territoris britoparlants, cosa que no existia ja que la gramàtica de Le Gonidec (1807) no tenia en compte la varietat de Gwened. Així doncs, aquell mateix any, es reuniren una colla d'escriptors i intel·lectuals, entre els quals hi havia un lingüista i universitari alemany que parlava bretó, i proposaren una ortografia completament unificada, *brezhoneg peurunvan*, que recollia les quatre varietats dialectals, KLTG. De manera que la gramàtica de Fransez Kervella, *Yezhadour Bras ar Brezhoneg*, basada en totes les varietats dialectals del bretó, responia a una necessitat del moment.

Tot i que Kervella redactà la seva gramàtica a començaments dels anys quaranta, no seria publicada fins a l'any 1947, quasi dos anys després de l'acabament de la guerra. És l'any en què es va casar amb Yvette Le Dret (Ivetig an Dred-Kervella), amb la qual tingué quatre fills. L'any 1947 també és l'any en què es desplaçà de nou a l'Àfrica, no a Gabon sinó a Costa d'Ivori. Les coses però havien canviat molt a l'Àfrica com a resultes de la guerra, per bé que ell mateix decidí tornar a França l'any 1951.

Aquell gust i passió per la llengua bretona que es materialitzà a través de la redacció de la seva gramàtica, ja s'havia fet palesa en els seus primers anys de joventut. Efectivament, mentre era estudiant de ciències naturals a la Universitat de Rennes, Kervella fou un dels primers animadors del grup anomenat *Ober*, creat el 1932, dedicat a l'ensenyament de la llengua bretona per correspondència. Els membres d'aquell grup ensenyaven a llegir en llengua bretona als qui no sabien llegir en la seva pròpia llengua, que per cert, segons Kervella (1984, p. 13), foren «milers». També ensenyaven el bretó als qui desitjaven aprendre'l.

També escriví nombrosos articles lingüístics, sobretot a les revistes *Gwalarn* ('Nord-oest'), *Al Liamm* ('El lligam'), *Hor Yezh* ('La nostra llengua'). En aquesta darrera, publicà, entre 1970 i 1971, «Hent nevez d'ar Brezhoneg», que significa 'Nou mètode de bretó'. I de fet, és la base del que l'any 1984 apareixeria sota el títol de *Nouvelle méthode du breton*.

A més de lingüista, Kervella també fou escriptor i poeta. Amb el pseudònim Kenan Kongar, fou un dels màxims representants aplegats al voltant de la revista *Gwalarn*. Aquesta revista aglutinà, fins abans de la Segona Guerra Mundial, un grup de joves poetes nascuts pels volts de l'any 1920 considerats com la base de la literatura moderna del segle xx, entre els quals destacà doncs Frañsez Kervella. El seu primer poema en aquesta revista aparegué l'any 1931 i s'intitulà «Barzhoneg evit un Deiz-ha-Bloaz» (en català, 'Poema per a un aniversari'). Kervella el compongué amb motiu del seu divuitè aniversari. Al cap de dos anys, aquesta revista li publicà de nou el citat poema però acompanyat d'altres poemes i algunes narracions sota el nom de «Disul da noz» ('Diumenge al vespre'). Dos anys més tard, o sigui a l'any 1935, aquesta mateixa revista, *Gwalarn*, li va publicar un altre recull de poemes intítulat «Dirak hent al Levenez» ('Davant del camí de la Joia').

Després de la gran guerra, publicà un estudi sobre la prosòdia i versificació bretones, *Diazez ar Sevel Gwerzioù*, així com també un recull amb tots els seus poemes: *Barzho-Negou Kenan Konangar*.

Des de 1973, any en què es va jubilar, Kervella anà publicant diversos articles, sobretot a la revista *Al Liamm*: records, crítiques literàries, una petita història dels Estats Units, així com també un resum original de la història i el problema dels noms de lloc a Bretanya.

Aquestes dades ens permeten afirmar que Frañsez Kervella, a més de ser un home abans que res científic, no només se'l pot considerar com un gran gramàtic sinó també com un dels escriptors i poetes més rellevants del segle xx. El fet de compaginar aquestes facetes explica el respecte a la sintaxi i la recerca de perfecció lingüística que trobem a la seva llengua literària.

Frañsez Kervella morí el 10 de febrer de 1992, a l'edat de setanta-nou anys.

A partir d'aquestes dades, ens podem centrar en la comparació entre Kervella i Fabra, encara que fer una comparació sempre resulta difícil en la mesura que els dos personatges pertanyen a èpoques diferents (Fabra, 1868-1948; Kervella, 1913-1992), a països i a realitats històriques ben distintes. Això sí, per dissort, tots dos conegueren els estralls causats per la guerra. Però intentem trobar alguns punts convergents.

De tot el que hem dit, està clar que es tracta de dos personatges que tenien una formació abans que res científica: l'un enginyer industrial i químic, i l'altre geòleg. A través de les seves obres gramaticals i ortogràfiques, és indiscutible que traspua una voluntat omnipresent de rigor científic.

Potser també marcats pel seu rigor científic, i malgrat les dificultats que trobaren, tots dos tingueren l'afany de recollir les diverses varietats lingüístiques de llur llengua. Tal com hem dit, la gramàtica de Kervella publicada l'any 1947 representa la primera gramàtica bretona «unificada» o *peurunvan*.

Encara que per raons diferents, tots dos abandonaren temporalment la seva pàtria, podem gosar dir que aquest fet constituí, segurament, un incentiu vers el

gust i la passió per la seva llengua, el català i el bretó, respectivament, que, per cert, en els dos casos corresponen a llengües sense nació.

Des de realitats molt diferents, tots dos s'implicaren en la codificació de la llengua que representaven. Si bé Fabra és considerat com el pal de paller de la normativització del català, Kervella no se'l considera com a tal. Efectivament, el gramàtic Le Gonidec, de principis del segle XIX, encara avui és considerat com el «pare de la llengua», en bretó *Tad ar Yezh*. D'alguna manera, és com si se li hagués arrabassat aquest títol. De fet, la participació de Kervella al Partit Nacional Bretó durant els anys trenta en féu un personatge controvertit. En aquella època, els nacionalistes bretons s'acostaren als moviments feixistes pensant que seria l'única manera d'obtenir l'autonomia de Bretanya. Malgrat aquesta controvèrsia, Kervella és actualment un referent inevitable.

I a l'últim, tenint en compte el fet que Fabra hagués treballat sota els auspicis d'una institució legitimadora com és l'Institut d'Estudis Catalans, i Kervella, a títol personal, està clar que la transcendència de la seva obra no podia tenir les mateixes proporcions. Tot i així, la gramàtica unificada de Kervella és la que actualment es difon a la Universitat de Rennes (capital administrativa de Bretanya) i la que s'ensenya a les escoles on s'aprèn el bretó (Diwan, Dihun i bilingües públiques). I com diuen els sociolingüistes, la possibilitat de divulgar una llengua uniformada i codificada, malgrat les renúncies que això representa, constitueix una «assegurança de vida» per a una llengua.

En aquest sentit, i salvant les distàncies, podem afirmar que, tant Fabra com Kervella, gràcies al seu esforç d'uniformització i per tant de codificació lingüística, dotaren ambdues llengües d'una «assegurança de vida». Ara bé, el decurs dels esdeveniments a la segona meitat del segle XX i començaments del XXI difereixen tant entre el català i el bretó, que els efectes d'aquesta «assegurança de vida» van per camins ben diferents. I aquest tema mereixeria una anàlisi completa i aprofundida que seria digna d'una altra comunicació.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABALAIN, Hervé (1995). *Histoire de la langue bretonne*. Luçon: Éditions Jean-Paul Gisserot.
- BRÉKILIEN, Yann (1976). *Le breton, langue celtique*. Kemper.
- BROUDIC, Fañch (1995). *La pratique du breton, de l'Ancien Régime à nos jours*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- (1997). *L'interdiction du breton en 1902*. Spézet: Coop Breizh.
- (1999). *Histoire de la langue bretonne*. Rennes: Éditions Ouest-France.
- CAPELLE, Claude (1989). *Le gallo et les langues celtiques*. Concoret: Bretagne Gallèse: Études et Recherches Gallèses.
- CHAUVEAU, Jean-Paul (1984). *Le gallo: Une présentation*. Brest: Université de Bretagne Occidentale.

- DENEZ, Per (2001). *Brezhoneg ...Buan hag aes = El bretó... ràpid i fàcil*. Traducció i adaptació catalana d'Immaculada Fàbregas i Alegret. Rennes: Hor Yezh.
- DESBORDES, Yann (1995). *Petite grammaire du Breton Moderne*. Lesneven: Mouladurioù Hor Yezh.
- DUJARDIN, Louis-Marie (1949). *La vie et les oeuvres de Jean-François-Marie-Maurice Le Gonidec, grammairien et lexicographe breton, 1775-1838*. Brest: Impr. Comm & Adm.
- FAVEREAU, Francis (1991). *Littérature et écrivains bretonnants depuis 1945*. Morlaix: Skol Vreizh.
- GUYONVARCH, Christian-J. (1975). *Dictionnaire étymologique du breton ancien, moyen et moderne*. Rennes: Ogam-CELTICVM XXVII.
- HEMON, Roparz (1940). *Grammaire de la prononciation bretonne*. Brest: Gwalarn.
- KERVELLA, Frañsez (1947). *Yezhadur bras ar Brezhoneg*. La Baule: Al Liamm.
- (1984). *Nouvelle méthode de breton*. Rennes: Éditions Ouest-France.
- LE CLERC, Abbé (1908). *Grammaire bretonne du dialecte de Tréguier*. Saint-Brieuc: Éditions Prud'homme.
- LE GONIDEC, Jean-François (1901). *Vocabulaires breton-français et français-breton*. Saint-Brieuc: Éditions Prud'homme.
- MAUNOIR, Julien (1659). *Les dictionnaires français-breton et breton-français*. Saint-Brieuc: Skol.
- WALTER, Henriette (1994). *L'aventure des langues*. Paris: Robert Laffont.